

ת י ע ו ד

כף אחת מכסף - סיפורה של משפחת מר

חנה כוכבי

מבוא

אני שייכת לדור שאף פעם לא ידע - ולא שאל.
הדור שלא חקר את הוריו - והם לא סיפרו לו.
היה לנו 'חור שחור'.

אבל, אני מאמינה שאי שם מאחור ובמוצנע, הנושא של המשפחה שנשארה 'שם' והקורות אותה - חלחלו בתודעה של כולנו.

ההורים שלי עלו לפני המלחמה, אך איבדו את רוב בני משפחתם בשואה, ואלה ששרדו נותרו מאחור, בוויילנה, בירת ליטא. הקורות אותם תחת השלטון הסובייטי הרע הדאיגו את קרוביהם בישראל, והמאמצים להביאם ארצה התמשכו על פני שנים רבות.

ה'דודים' שלנו היו 'בני עיר' ו'חברים מההכשרה', ואת החופש הגדול בילינו אנו, בני הקיבוץ, אצל אנשים שנראו לנו גלויים. הם גרו בדירות אפלוליות וצפופות בפרברים רחוקים ודיברו יידיש. הוריי פגשו אותם רק לאחר שעלו ארצה, והקרבה המשפחתית התבטאה בכך ש"אח שלו, היה נשוי לאחות של אבא, והם נספו עם ילדתם הרכה שם...". עבודות השורשים שדחפו את בני המשפחה מהדור השלישי לחקור ולשאול, החל מראשית שנות ה-90, הן שהביאו אותי להתחיל להתעניין ולשאול. את אבי שנפטר באותה התקופה כבר לא הספקתי לתשאל, אך עם אימי ועם אחותה היו לי שיחות רבות, וכך הרכבתי את הפאזל המשפחתי שלה, שלא היה נהיר עד אז לשאר בני דור ההמשך.

בחרתי להציג את שורשיי באמצעות מצגת משפחתית כדוגמה לאמצעי זמין וידידותי להנציח שמות, מקומות ומאורעות בחיי משפחה. ייתכן שהפרטים בה רבים מדיי - אך זאת כדי שהזיכרון שנאצר לא יאבד.

הרעיון נולד בכנס הגנאולוגי הבינלאומי בירושלים ב-2004, כשהאזנתי להרצאת נציגת 'ד' ושם; היא הציעה כיצד להשתמש בחפצי משפחה שנותרו על מנת לספר את הסגה המשפחתית.

אתר רצח הגברים בציטוביאן-2000

**אברהם אף הוא
שב מן החזית
לציטוביאן ובעזרת
חבר ילדות יהודי,
שהסתתר בסביבה
במשך המלחמה,
הקים גדר סביב
לאתר הרצח.
כששבו שניהם
לבקר במקום -
הגיעו הגוים אנשי
העיירה ואיימו על
חיהם -**

לאה ואברהם לא שבו לציטוביאן לעולם.

בעקבות הרצאה זו העליתי במצגת את תולדות בני משפחת אימי מליטא - והשוואה כמובן הייתה בה מוטיב מרכזי. בחרתי בחפץ האחד שנותר בפועל - כף כסף כבדה - אף פעם לא דיברו עליה במשפחה במפורש, אך היא התאימה כחוט מקשר מצוין לחלקים השונים שבעלילה.¹

תמליל המצגת

סבתא-רבתי שלי, גיטה (שם נעוריה והיכן נולדה לא ידועים לנו), ילידת אמצע המאה ה-19 בליטא, נישאה לאברהם מר מקלם (Kelme), עיירה במרכז ליטא, והביאה לעולם את שרה, לייב וקלמן.

קלמן, סבי, שאותו לא הכרתי (נולד בערך ב-1880), נישא לחנה (ילידת 1883) לבית אנצל, שנולדה בעיירה טבריג (Taurage) דרומית לקלם באותו אזור בליטא. לרגל הנישואין שנערכו ב-1905 העניקה גיטה לחנה כלתה כפות כבדות מכסף שאוחסנו ברוב ימות השנה. בהתקרב האביב, הורדו הכפות מהבויידעם עם שאר כלי החג, מורקו, צוחצחו ושימשו את משפחת מר בלייל-הסדר ובשבעת ימי הפסח.

חנה נולדה למשפחה אמידה ומיוחסת, הוריה היו אֶתָה ואלחנן אנצל. אלחנן היה מלמד ודודה, אריה לייב-גורדון, היה רב ידוע, מורה וכימאי שעלה לארץ-ישראל ב-1891 עם בני משפחתו. הסיפור אודותיו עבר במשפחת אנצל-מר מדור לדור, אך הקשר המשפחתי עמו נותק וחודש עם צאצאיו רק לאחר 111 שנה, בשלהי שנת 2002. אריה-לייב היה מראשוני המורים לעברית עוד בגולה ופרסם ספרים להוראת הדקדוק העברי. הוא כונה די-ראסינער (העילוי מראסין). בעלותו ארצה היה פעיל בוועד הקהילה ביפו, מנהל בית ספר יק"א בפתח-תקווה, כימאי ביקב בראשון לציון ומנהל ישיבת 'מאה שערים' בירושלים. הוא נפטר ב-1912 ונקבר בפתח-תקווה.

במלחמת העולם הראשונה נשרפה העיר טבריג ובני משפחת מר היטלטלו עם פליטי האזור לעיירה קרוז' (Kraziai), שם שהו עם אחיה של חנה. בתום הקרבות השתקעה

1. המצגת בפורמט PowerPoint כוללת טקסט, תצלומים ומוסיקה מלווה, ואורכה כ-10 דקות בעברית ו-13 דקות באנגלית (גרסאות נפרדות).

חשוב היה לי להביא מצגת כדוגמה כיצד לשמר את המידע ולהנציח בצורה מעניינת את הסיפור המשפחתי, דווקא במכללה המכשירה סטודנטים לחינוך והוראה, כי האמצעי שהצעתי הוא פשוט, יצירתי, מתאים לכל גיל ואין הוא כרוך בעלות כספית.

הערה: מרכיב חשוב הקשור בהווי המשפחה היהודית-ליטאית הוסף למצגת בעקבות הארות ששמעתי ביום העיון במכללה, מבני דורי שהשתתפו בו.

המשפחה **בציטוביאן** (Tytuvėnai), עיירת נופש בחבל ארץ מיוער ועתיר אגמים, באזור קלם. שם עסק קלמן בדיג, ומשלא הצליח בכך היה לעגלון המוביל נופשים מתחנת הרכבת אל העיירה.

חנה מֶר ילדה 10 ילדים, ושלושה מהם נפטרו בינקותם. שבעת הילדים שנותרו הם: שולמית (ילידת 1906) - נקראה ע"ש הרב שלמה גורדון, סבה של חנה; רחל (ילידת 1912), זאב (יליד 1913), לאה (ילידת 1918), אברהם (יליד 1920), שרגא (יליד 1923) ושרה (ילידת 1927). הם דיברו יידיש כשפת-אם, גדלו על "אויפן פריפישוק, ברענט א פייערל, און אין שטוב איז הייס ...", ודאגו ברבות השנים להוריש זאת לנו, בניהם ונכדיהם. עברית הם למדו כבר בכיתה א', וכליטוואקים הם ביטאו ש"ן כסמ"ך והדגישו את הגיית סימן הניקוד צִיָּה; את הממתקים אימא הייתה רוקחת בעצמה. היו בהם גזר וזנגביל וקראו להם: טייגלאך ואינגבערלאך.

ראשונה עזבה את הבית שולמית הבכורה, שהצטרפה לתנועת 'המזרחי' בקובנה ועלתה ארצה ב-1935. היא השתקעה בתל-אביב ונישאה לירחמיאל זילברמן. אחריה - רחל אימי שהגיעה בגיל 15 לעיר הסמוכה ראסיין, שם התגוררו סביה מצד אימה (אָטָה ואלחנן אנצל) ובתם. היא נאלצה לעבוד בקונדיטוריה לפרנסה, והייתה מלווה בעיניים כלות את תלמידי הגימנסיה העברית בדרכם ללמוד ספרות מפיה של המורה לאה גולדברג.²

מאוחר יותר הצטרפה לתנועת 'החלוץ' ויצאה להכשרה בינבה, בסירהיי ובקובנה - בירת ליטא באותם ימים. לפני עלייתן ארצה, היו רחל ושולמית מגיעות לציטוביאן למשפחה לחגים, וכך פגשו בכל פסח בכפות הכסף הכבדות של סבתא גיטה. ב-1938 הצליחה רחל לעלות ארצה והצטרפה לקיבוץ דפנה באצבע הגליל. מאוחר יותר, בעקבות נישואיה למרדכי שטרן-כוכבי, עברה לקיבוץ יגור למרגלות הכרמל, ובו היא חברה עד היום.

לאה הצטרפה אף היא לתנועת 'החלוץ' ויצאה להכשרה בעיר הנמל מְּמֶל (קלייפאדה במערב ליטא). עיר זו סופחה לרייך השלישי עם ה'אנשלוס' בהיותה באזור גרמני, ולאחריה על אף מאמציה הרבים, לא הצליחה לקבל סרטיפיקט ולעלות ארצה. היא פונתה לעיר שאווליי (Siauliai), עם שאר פעילי התנועה מְּמֶל ושם פגשה את פנחס קרקלין ונישאה לו בעת המלחמה.

בשחר בוקרו של ה-22 ביוני 1941 פלשו הנאצים לליטא בהפתעה גמורה ובכוחות גדולים; 'מבצע ברברוסה' החל.

מיד עם כניסתם החלו הליטאים, תושבי העיירות, להתנכל ליהודים. הנאצים הגיעו לציטוביאן למחרת היום והחלו לפגוע ביהודים בעזרת המקומיים.

2. לאה גולדברג עסקה בהוראת הספרות בגימנסיה העברית בראסיין, אחרי שחזרה מלימודיה באוניברסיטת בון בגרמניה לליטא ולפני עלייתה לארץ ב-1935.

בתקופה זו היה הבן, שרגא-פייבל מֶר, תלמיד בישיבת פוניבז'. זאב-וולף מֶר, בוגר ישיבת סלובודקה, נשאר לעבוד כפקיד בקובנה, ואברהם נס מציטוביאן. מאוחר יותר התגייסו אברהם וזאב מר לצבא האדום.

לאחר מספר ימים רוכזו גברי ציטוביאן, הועברו לראסיין ושם נרצחו. גופותיהם הובלו חזרה לעיירה ונטמנו בקבר אחים במעבה היער.³

הנשים והילדים נותרו תחת אימה וטרור עוד מספר שבועות, כשגזירות חדשות נוחתות עליהם השכם והערב, וזמנם הולך ואוזל. מסופר כי תושב ליטאי הזהיר את חבריו היהודים מפני רצח העומד לקרות. חנה מֶר הפקידה בידי של ידיד המשפחה פוטראמנטס (ייתכן כי הוא זה שהזהיר), עובד סוכנות הדואר המקומית - חבילה ובה כמה חפצים למשמרת. רצח הנשים והילדים התבצע בליל ה-12 באוגוסט 1941. לימים סיפרו במשפחה כי כשהעלו את כולם למשאיות בדרך ליער הסמוך, הורתה חנה לבתה הצעירה שרה'לה (שהייתה בערך בת 14) לברוח. הילדה הצליחה לנוס מהמקום, אך עד היום לא נמצאו עקבותיה.

תושבי העיירה מעידים כי כמות התחמושת שהייתה בידי הרוצחים לא הספיקה להרוג את כולם, ולכן כיסו את הבור העמוק בעפר, אף על פי שהאנשים בו עדיין היו חיים. הכפריים עדיין זוכרים את זעקותיהם קורעות הלב שהדהדו ביער במשך ימים רבים, עד שנדמו.

לאה עברה שלוש שנים קשות עם בעלה בגטו שאוולי. הקשר עם בני משפחתה נותק, אך השמועות על גורל יהודי ציטוביאן הגיעו גם לשאוולי.⁴ בקיץ 1944, כשגייסות הצבא האדום עמדו בשערי העיר, חוסל הגטו. במבצע מזורז פינו הגרמנים את שרידי גטו שאוולי ולאחריה עמם - תחילה למחנה הריכוז שטוטהוף בפולין ואחר כך לאושוויץ. בהיותה צעירה וחזקה, עבדה לאה בחריצות, ומדי פעם זומן לה נס שהשאירה בחיים.

אברהם נפצע בקרב; זאב נפל כקצין בשורות הדיוויזיה הליטאית בקרבות ברוסיה; שרגא נרצח עם אנשי קהילת פוניבז', כנראה ביער פיוסט.

לאה מר-קרקלין השתחררה מאושוויץ ועשתה דרכה על פני מרחבי גרמניה ברגל יחפה ומלווה בעדר פרות.⁵ פנחס בעלה שהשתחרר מדכאו פוגש אותה בשאוולי, שם קבעו להיפגש לפני הפרידה. הם עשו דרכם לווילנה והתגוררו בה עד 1960.

עוד לפני כן הגיעה לאה הביתה, לציטוביאן, לברר מה עלה בגורלם של בני משפחתה. היא מצאה בביתה דיירים אחרים ואת כל רכוש המשפחה מוצג לראווה כשהיה. שידה עתיקה,

3. על פרשת הרצח בציטוביאן ראו: ד' לויין (עורך), פנקס הקהילות: ליטא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 509.

4. עדויות על הטבח בציטוביאן הגיעו לגטו שאוולי באמצעות ניצולים; ראו: ד' לויין, שם.

5. עם תום המלחמה נותרו הארצות הבלטיות ללא תשתית כלכלית וחקלאית. הצבא הסובייטי 'העסיק' נשים יהודיות שהשתחררו מהמחנות בגרמניה בהובלות פרות רגלית לליטא. עדות על כך שמעתי מדודתי לאה, ומאוחר יותר מנשים נוספות שהועסקו במשימה זו.

מפות, מצעים ואפילו את שמיות הפוך המצופות בבד אדום-לבן היא מזהה בהתרגשות. בקול רועד ביקשה מבעלת הבית החדשה חפץ קטן אחד למזכרת, אך זו סירבה בגסות ואימה, כי אם לא תסתלק מיד מן המקום - יהיה גורלה כגורלם של בני משפחתה שנרצחו. בייאווה כי רב איבדה תקווה, אך לפתע פגשה לאה בפוטראמנטס, וזה סיפר לה על פרידתו מאימה. הוא התנצל בפניה שאת החליפות שהפקידה האם בידי נאלץ למסור לחיילים שהגיעו בכלויים משדה הקרב. אולם הוא שמר למענה כמה כפות מכסף. לאה הודתה לו בחום, עזבה את המקום בדמעות בעיניה, וכפות הפסח של סבתא גיטה בידיה.

באותה העת, בארץ-ישראל, היישוב עסוק בבניית המדינה שבדרך, ולא קולט עדיין את חורבן יהדות אירופה. הידיעות מחלחלות לאיטן; שולמית ורחל נמצאות בקשר ביניהן ומנסות לברר בכל דרך אודות גורל בני משפחתן.

באישון ליל, באוקטובר 1945, שוחררו המעפילים העצורים מכלא עתלית, והובלו על ידי אנשי הפלמ"ח דרך הכרמל ליגור. כדי להטעות את הבריטים המחפשים אחריהם, התערבבו המשחררים בין חברי הקיבוץ. בהמולה שנוצרה, פגשה רחל אישה ניצולת השואה שהעידה כי ראתה את אחותה לאה עם תום המלחמה - והיא בין החיים.

אברהם אף הוא שב מן החזית לציטוביאן, ובעזרת חבר ילדות יהודי שהסתתר בסביבה במשך המלחמה, הקים גדר סביב לאתר הרצח. כששבו שניהם לבקר במקום, הגיעו הגויים אנשי העיריה ואיימו על חייהם - לאה ואברהם לא שבו לציטוביאן לעולם.

אברהם נישא בוויילנה לרחל, ילידת לטביה, הוליד שתי בנות, חנה וקלרה, ולאחר שנות כיסופים הצליחה המשפחה לעלות לישראל, בשנת 1957 דרך פולין. הם החלו דרכם בכפר-סבא, ולאחר מכן השתקעו בפתח-תקווה.

לאה ופנחס קרקלין התיישבו בוויילנה ועסקו בתפירה. במשך שנים חלמו על עלייה לארץ-ישראל ועשו כל מאמץ להגשים את חלומם. במשך הזמן נוצר קשר מחודש עם רחל ושולמית בארץ, והן שחזקו את רוחם. בתקופה זו נתפסה לאה באשמת פעילות ציונית והושלכה לכלא הסובייטי. בשנת 1960 הצליחו בני הזוג קרקלין לעלות לישראל והתגוררו בקריות, בסמוך לרחל.

בהגיעה ארצה, חילקה לאה את כפות הכסף בין בני המשפחה, מזכרת יחידה מליל הסדר בבית ההורים. כף אחת הגיעה לרחל.

לאה מר ופנחס קרקלין היו חשוכי ילדים. מוראות השואה וסבל מחנות המוות ליוו את לאה והשפיעו על כל מהלך חייה מאז. פנחס נפטר ב-1986, ולאחרי עשר שנים אחריו, בשנת 1996. שולמית מר-זילברמן חיה כל ימיה בארץ במרכז תל-אביב. היא סייעה לנוקמים ואהבה בעלי חיים. ילדים לא היו לה ולירחמיאל. הוא הלך לעולמו ב-1985, והיא - בשנת 1998.

אברהם ורחל מר גידלו משפחה לתפארת. אברהם היה בעל ידי זהב, יצר רהיטים ומשחקים וטיפח גינה נהדרת. הוא התפרנס מבורסקאות, ונפטר בשנת 1992, ורחל - בשנת 2002. בקיץ 2000 יצאתי לליטא לחפש אחר שורשי המשפחה. צפיתי מרחוק בעיירה ראסיין שהייתה צומת בחיי השבט וחלפתי ליד עדת אווזים ברחובה של קלם, בה נולדו סבא וסבא־רבא שלי. באתר רצח היהודים בטאבריג, שבה נולדה אמי הדלקתי נר. בשאוולי, עיר הולדת אבי, סיירתי ברחובות שהיו את הגטו שבו שהו לאה ופנחס בעת המלחמה. בפוניבז' ביקרתי בבית ששכנה בו הישיבה המפורסמת, שבה למד שרגא, וכך בסלובודקה שבקובנה - הישיבה של זאב. בהתרגשות ובלב פועם הגעתי לציטוביאן: חלק מהבתים נראים בדיוק לפי תיאורה של אימי. לבני בית הכנסת תומכות את הקיר לאורך הכביש הפנימי, במקום שבו עמד. בבאר הישנה מעלים מים בדלי וחבל - ממש כמו בימי ילדותה של אימא. בציטוביאן גרה יהודייה אחת, בת דורי, שנישאה לבן המקום, והיא רואה את ייעודה בטיפוח האתרים ביער, שבהם נרצחו יהודי העיירה בקיץ וסתיו 1941. לפי עדותה, מדי שנה בעת הפשרת השלגים, נחשפות עצמות הנרצחים בקבר האחים, שאינו מכוסה במצבה ראויה.

כף הכסף הכבדה והעקומה, הייתה מונחת 44 שנים במגירה בביתה של רחל כוכבי בקיבוץ יגור.

להלן תיאור המוצר כפי שהועתק מאתר **ebay** באינטרנט:

Russian "84" Silver Service Spoon made in Moscow. No initials and monograms, Marked on back, with St. George killing the dragon. 84 in a rectangle. Makers name in Cyrillic and assayers initials. 84 silver is the equivalent of 87 percent pure silver. Very heavy. 8 7/8 inches.

ידית הכף מספרת לנו כי כף זו נוצקה במוסקבה בשנת 1896 (מוטבע על הידית) על ידי היצרן: ל' שנקר (L. Sheinker) ועוצבה על ידי האמן A.L. מימין - סמל העיר מוסקבה באותה התקופה: ג'ורג' הקדוש מחסל את הדרקון.

אבי, מרדכי כוכבי נפטר ב-1992 ואימי רחל נותרה אחרונת האחים לבית מר. היא שביקשה למסור את כף הכסף למוזיאון למען הנצחת משפחתה, שרוב בניה - הורים, אחים ואחות, דודים ובני־דודים נספו בשואה.⁶

6. לזכר אמי היקרה, רחל כוכבי ז"ל, שזכתה לראות את המצגת והתרגשה עד מאוד כשמצאנו את צאצאי דודתה האבודים בארה"ב, זמן קצר לפני פטירתה בגיל 94, בדצמבר 2006.